

Поглед върху българското земеделие през ХХ век, сега и в бъдеще

Проф. д-р ТРИФОН ДАРДЖОНОВ
Доц. д-р ВЪТО ХРИСТОВ
E-mail: unieconom@dbv.bg

Резюме: Критичният анализ показва, че изоставането на земеделието ни в началото на ХХ век, трябва да се свърже с разпокъсаното ползване на земята. Задълбочаването на това изоставане, през втората половина на века идва като резултат от колективното обработване при свръх концентрация на държавното участие и изолиране от световния технически прогрес. Това доведе до криза в земеделието в края на 80-те години. За съжаление, сполучлив изход от нея не беше намерен и кризата се задълбочи. В стремежа си да намерим мотивирания за качествен труд собственик, създадохме 450 хиляди стопани върху 18% от ИЗП, а останалите 82% от ИЗП се стопанисват от 3800 едри предприемачи и кооперации, каквито няма нито в Европа нито в САЩ. В резултат на тази стихийна реформа, земеделието ни сега е монокултурно зърно и слънчоглед, с малко животни, зеленчуци и плодове. Отглеждането на животните, зеленчуците и плодовете се намира в групата на дребните стопани. Законодателните промени през последните 10 години, затвърждават този ход на развитие, който ни отдалечава от Европа и САЩ. За съжаление, липсва единно мнение за сегашното развитие. Авторите отстояват позицията, че е необходима коренна промяна в политиката към земеделието. Държавата трябва да се ангажира много по-активно и компетентно при изработване на регулаторите на пазара на земята и арендуването ѝ и при организирането на пазара на земеделските продукти, чрез използването на фермерски кооперации. Субсидиите трябва да стимулират разширяването на животновъдството и създаването на всеотранно развито земеделие.

Това ще наложи промяна в законите за

земята, за арендата, за животновъдството, пълна реорганизация на науката за земеделието, професионалната подготовка на стопаните и компетентното им информационно осигуряване. Браншовите организации на фермерите ще трябва да приемат върховенството на националните интереси в земеделието и да постигнат национално обединение, като партньор на МЗХ. Парите дадени от държавата трябва да гарантират развитието на фермерското земеделие, а не едрото предприемаческо, каквото е сега. Необходимо е да се разгърне широка дискусия, преди изработването на националната стратегия за развитие на земеделието, за да бъдат преодолените негативните последици от миналите периоди и да се съобразим с европейското развитие.

Ключови думи: земеделие, промяна, развитие, България

Промени в земеделието през ХХ век и до сега

Държавните регулации за земеделието след Освобождението и в началото на века

Още през 1880 г. е приет първият закон за регулиране на земеползването у нас, според който горната граница е 160 da. Презумпцията за това решение е земята да се обработва чрез труда на собственика и семейството му. През 1885 г., тази горна граница се запазва в новия закон за аграрната реформа. За съжаление „през следващите 30-40 годни, законът не е спазван“ пише в изследването си по този въпрос Г а н е в (1990). По нататък авторът продължава със закона от 1921 г., приет при управлението на Ал. Стамболийски, който ограничава ползването максимум до 300 da. Започва се работа по отнемането на земята притежавана в повече от допустимото и оземляването на малоимотните и безимотните селяни. Процесът е прекъснат от преврата на 9 юни 1923 г. Законът е отменен и земята е върната на бившите собственици. Характерното за реформите в земеделието в периода 1924-1941 г., е оземляването на малоимотните стопани от земите на общинските мери и пасищата, с което се увеличава значително размера на обработваемата земя. Следващ етап в регулирането на земеползването е законът за трудовата поземлена собственост приет от Великото народно събрание през 1946 г., с който максималното земеползване се

ограничава на 200 da, а за Добруджа 300 da. Този закон е приложен още през следващите години, но трудно може да се отчете влиянието му върху нашето земеделие, защото още през 1947-1948 г. започва масовата колективизация на земята, която към 1959 г. достига 95% от земеделските площи.

Състояние на земеделието до 1944 г.

Подобни ограничителни закони в земеползването съществуват в повечето европейски страни. Това, което отличава земеделието ни от Европа, до средата на миналия век, е неговата разпокъсаност при ползване на поземлените участъци, а не малките размери на стопанствата (в Европа средните размери на фермите тогава не са много по-големи). В България при 884 000 стопанства със среден размер от 50 da, има 12 млн. ниви или средно един стопанин обработва земята си на 13 места (Д а р д ж о н о в, 1994), а в Европа земята е комасирана и стопанският двор се намира сред нивите. Освен това, в повечето европейски страни съществуват закони за „майоритета“ - земята не се разделя между наследниците, а се ползва само от един от тях и така се предпазва от по-нататъшно раздробяване. Това обуславя много по-висока производителност и по-ниски разходи за обработка. Тази основна слабост на нашето земеделие започва да се преодолява след 1941 г., когато е приет закона за задължителната комасация и до 1944 г. вече близо 10% от земята е комасирана или в подготовка за уедряване (Д а р д ж о н о в, 1994). До идеята за регулиране на унаследяването, обаче не се стига. Другата отлика на нашето земеделие от Европа до края на 20-те години, е по-слабото използване на науката (подготовката на стопаните, съвети за модернизиранието), но е в процес на преодоляване след 1930 г. Собствените кадри, агрономите и ветеринарните лекари подготвяни в Софийския университет, след 1926 г. започват да заемат околийските и участъковите служби. Под влияние на тази просвета, обработките на почвата се променят (ралото отстъпва място на плуга), променя се и структурата на културите.

Земеделският износ към 1940 г. се удвоява по съпоставими цени (Д а р д ж о н о в, 1994). Кооперациите (кредитни, преработвателни, изкупвателни, снабдителни, за съвместна обработка) достигат 3730 броя (К ъ н е в а и кол., 1997), или почти във всички по-големи села има кооперация. **Българското земеделие преди**

Втората световна война макар и със закъснение тръгва решително по-пътя на европейската модернизация, но този естествен път на развитие е прекъснат след 1944 г.

Колективното, едро земеделие след 1944 г. до 1990 г.

Много усилия и насилие са положени от държавата за да се колективизират селата. Това става първоначално, чрез т.нар. коопериране в трудово кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС). В първите години земята носи рента на собствениците, но през 1959 г., селяните са приканени да се откажат от рентата. От ТКЗС-тата по населени места са образувани т.нар. ОТКЗС (обединени ТКЗС). С това фактически се премахва и формалния признак на кооперацията, но работещите в тези колективни стопанства продължават да се наричат кооператори. Личното ползване на малки участъци земя и ограничен брой животни е сведено до минимум. В началото на 60-те години започва да се чувства криза за мляко, месо, зеленчуци. Това принуждава управляващите да ревизират строгите ограничения за личното ползване. Дори към края на 60-те вече се провежда насърчителна кампания за личното стопанство.

От 1970 г. започва нов етап в земеделието. ОТКЗС започват да се реорганизируют в АПК. Фактически от замисъла да се получат агропромишлени комплекси (с производство и преработка), нищо не се осъществява, а само се образуват огромни, трудно управляеми земеделски образувания, със стотици хиляди декари земя. Ръстът на растениевъдната продукция, който до 1970 г. достига 220% (2,2 пъти), фактически спира и до 1989 г. се колебае до 10-20% годишно, под влияние на природните фактори. Животинската продукция продължава да расте и достига 360% (3,6 пъти) към 1985 г. Това става единствено поради скока в производството в личните стопанства. Производството на месо, мляко и яйца в АПК остава на нивото от 1970 г. Към 1989 г., личното стопанство вече произвежда 50,4% от месото, 54,0% от яйцата, 28,3% от млякото, 43,8% от доматиите, 63,2% от картофите и дори 65,2 % от царевичата за зърно (Д а р д ж о н о в, 1994). Производството в АПК към 1987 г. започва да спада, комплексите задлъжняват и затова се предприемат реформи за раздробяване на едрите АПК, като се връщаме отново към т.нар. нови

кооперативни земеделски стопанства (КЗС). След 1987 г. се замислят още по-революционни промени. През 1987 г. е прието Постановление за стопанската дейност, в което се заговори за личната заинтересованост. Предприемат се опити за арендуване на производството с оглед повишаване на личния интерес. Започва се подготовка за пълна промяна на системата за производство не само в земеделието. Така се стигна до Указ 56, публикуван на 9 януари 1989 г. Това всъщност е узаконяване началото на края на колективното производство в земеделието. Фактически, след Пленума на ЦК на БКП на 4-5 май 1989 г. се дава зелена улица за трансформирането на „кооперативната“ (фактически държавна) собственост в арендувана от еднолични или групови предприемачи за 20-30 години. Тодор Живков, който е начело на държавата 33 години, е убеден в невъзможността, земеделието да се реформира успешно в рамките на едрото колективно производство. На Пленума, той заявява „*Без човека, без неговата инициатива, без интересите му като стопанин, производител и потребител остават мъртви средствата на труда, остава анонимна и самата собственост върху тях*“. С това е сложен край на дългия експеримент на социализма със земеделието и започва дългия и мъчителен преход към стокови отношения, без да признаваме гласно (пред обществото) провала на колективното земеделие. Констатациите за слабостите на колективното производство в селското стопанство си остават в партийните доклади и укази и сега малцина си спомнят за тях. Сега се тиражират митовете за големите успехи на социализма в селското стопанство.

Земеделието през последните 20 години

На този фон на упадък в земеделието, пълното му де структуриране в края на 80-те години, в резултат на многобройните реорганизации, на **остър дефицит на съвременно разбиране за фермерско земеделие** и доскорошната пропаганда за „световните постижения на социалистическото селско стопанство,“ започва мъчителна аграрна реформа, **без ясно виждане какво трябва да се прави и накъде да се върви**. Науката, почти не се намеси за да осветли прехода както в началото, така и досега.

Обективните фактори, обуславящи тръгването към реформата се коренят във факта, че, ако през 1944 г. българското земеделие изостава по

производителност от Европа около 2,5 пъти, през 1989 г., след ръста на растениевъдната продукция 2,2 пъти и на животновъдната 3,6 пъти, то изостава от Европа по производителност вече 6-8 пъти (Д а р д ж о н о в, 1994). Да, ние регистрираме количествен ръст много по-висок от преди 1944 г. Производството на зърно, месо, яйца и мляко на човек от населението, почти достига европейските показатели (табл. 3), но фермерска Европа в следвоенния период прави скок в земеделските технологии, които ускоряват много повече ръста на добивите и производителността достига недостижими за нас нива. **Такава е истината, която накара партията държава да се откаже от едрото, анонимно социалистическо производство в земеделието**. Тази истина, обаче по-късно, съзнателно или несъзнателно е забравена и прерасна в носталгия по миналото за голяма част от хората, което затормози, продължава и сега да задържа или изкривява реформата.

Какво се случи с аграрната реформа от 1992-1998 г.? Тя доведе до раздробяването на земята на отделния собственик (притежаваните 20-50 да сега се намират на 5-6 до 10-12 места в землището). Това раздробяване на собствеността на десетки места в землището, трябва да се смята за **най-голямата грешка** на реформата. По-разумните решения за възстановяване на собствеността не са възприети поради неподготвеност на обществото и преди всичко наивните представи на управляващите за фермерско земеделие, **за които белегът частна собственост е достатъчен за ново земеделие**. Раздробяването на едрите блокове, което трябваше да стане за да получат собствениците земята си, е важна, необходима мярка. Земята трябваше да излезе от анонимност и собственикът трябваше да се появи. Ако това не сме разбрали от аграрната реформа, значи нищо не сме научили. Но го направихме по най-варварския начин и това е факт, за който ще трябва да си платим. Тук вината е колективна и „прехвърлянето на топката от едната в другата страна на мрежата“ е непотчено занимание. Националните интереси на земеделието налагат друго поведение на партиите и на обществото.

Сега животновъдството ни е близо три пъти по-слабо развито от средното в ЕС. При 82 животински единици (ЖЕ) средно за ЕС-27 на 1000 да, у нас са 32 ЖЕ (приложението) и то изчислени върху 30-те млн. ИЗП. Ако сега

съществуващите ЖЕ се изчисляват върху 50 млн. да потенциални земеделски площи, остават едва по 20 ЖЕ на 1000 да. **Още по тревожно е, че животните продължават да намаляват.** Стимулират се със заеми и субсидии едрите, а дребните са оставени на произвола на съдбата. От последните данни на Агростатистиката при МЗХ публикувани през декември 2008 г. за структурата на земеделието ни, става ясно че доколкото има животновъдство, то е благодарение на дребните стопани. В табл. 1 е показан начина на стопанисване на земята (8,10).

Използваните(обработваемите) земеделски площи(ИЗП) сега са 30 млн. да, а неизползваните земеделски площи са около 17 млн. да (34%) от потенциално възможните за стопанисване (тези неоползотворени площи трябва да приемем като втория печален резултат от реформата). Стопаните със земя са **466** хил., или средно аритметически всеки обработва 65 да. Като се прибавят 11 хил. стопани без земя, но само със животни, стопаните в страната стават 477 хиляди. Средната стойност от 65 да е ниска, но тя се получава след включването на 258 хил. най-дребни стопани с по 1,8 да, които стопанисват 1,5% от ИЗП (при колективното земеделие има близо 500 хил. лични стопанства с подобни размери, но не са включени при изчисляването на средните размери на земеползването). Ако се изключат хилядите „микро” стопанства, които са с размери под 1 ИЕ, така както ги изчислява „Евростат” в последната си публикация от 24.03.2010 г.[13], стопанствата остават 117,8 хил., които обработват средно по 243 да. Това вече отговаря на европейските мащаби. Испания има средно 254 да, Австрия 197 да, Полша 123 да, Италия 90 да, Гърция 56 да. Това, което ни отличава от Европа е групата на едрите с над

1000 да. **В България тези стопанствата са със средно 5603 да и обработват 82% от ИЗП (приложението). Ако вземем само 477-те арендатори (0,1% от всички стопани) с по над 10 хил. да ще видим, че те обработват 38% от ИЗП и имат средно по 24 хил. да.** Такава група, с толкова много земя няма аналог **ниито в Европа ниито в САЩ** (Д а р д ж о н о в, 2010). В ЕС групите с над 1000 да имат следните средни размери: Германия- 2766 да, (обхващащи 53% от земята) Дания- 1958 да (61%), Испания 1730 да (56%), Полша 1593 да (27%), Франция 1666 да (55%). Дори в САЩ, страната с най-едротото фермерско земеделие със среден размер на фермите - 1692 да, в групата на едрите ферми с над 1 млн. долара доход, средният размер е 11 882 да и заемат 16,1% от общата земеделска площ [15]. Следователно, до сега, ние нямаме фермерско земеделие. Отново се връщаме към едро земеползване върху 82% от ИЗП. В Словакия и Чехия, където 92-89% от земята е в групата на едрите над 1000 да и средният им размер е 8320 да, съответно 7210 да, има като нашите едри ферми. Но дори да ни изпреварват средно за групата над 1000 да, те нямат група от 38% с по 24 хил. да. Техните най-едри стопанства са 15-20 хил. да. Освен това, рано е да ги вземаме за пример, докато не решат въпроса с животновъдството. То е едва 57% от животновъдството на ЕС, **а докато земеделието не реши въпроса с месото и млякото, то не е решило задачите си. Зърното е важно, но не е всичко в земеделието.** Сега върху 82% от ИЗП у нас, в едрите арендаторски стопанства и кооперациите се шири монокултурно земеделие-зърно и слънчоглед [7]. Причината за монокултурното земеделие са гигантските размери. Не случайно, в САЩ през последните

Таблица 1

Table1

ИЗП по групи стопанства към ноември 2007 г. / ULA by Groups of Farms to November 2007

Групи / Groups	ИЗП / ULA		Стопанства/Farms		Средно, da Average, da
	da	%	Брой / Number	%	
До 5 da / up to 5 da	456020	1,5	258111	55,4	1,8
5 до 49 da/ 5 to 49 da	2492907	8,2	184161	39,5	13,5
50 до 999 da / 50 to 999 da	3739360	12,3	20038	4,3	186,6
1000 до 9999 da	12130119	39,9	3340	0,7	3632,8
Над 10000 da/Over 10000 da	11582895	38,1	477	0,1	24278,0
Общо / Total	30401301	100,0	466127	100,0	65,2
Общо без до 5 da /Total without up to 5 da	29945281		208016		144,0

Таблица 2
Table 2

Животни по видове, общо и в стопанствата над 1000 da /
Animals by Kind, Total and in the Farms over 1000 da

Видове/ Kinds	Говеда/Cattle	Биволи / Buffaloes	Овце/Sheep	Кози/Goats	Свине/Pigs
Общо / Total	592895	9085	1433745	378521	847787
Над 1000 da / Over 1000 da	80312	3054	148366	12110	180041
%	13,50	33,60	10,30	3,20	21,20
Видове/ Kinds	Птици/Birds	Коне/Horses	Зайкини/Rabbits	Пчели/Bees	ОЖЕ*/ТАУ
Общо / Total	17439458	138668	120616	372840	978181
Над 1000 da / Over 1000 da	969056	1615	2385	3135	121794
%	5,60	1,20	2,00	0,80	12,50

*ОЖЕ = общо животински единици / Total Animal Units

4 години се забелязва спад с 93 da на средните размери на фермите, а в групата на най-печелившите стопанства, намалението в размерите е със 765 da [15].

В едрите стопанства, с над 1000 da се намират 13,5% от говедата, 33,6% от бивоците, 10,3% от овцете, 3,2% от козите, 21,2% от свинете, 5,6% от птиците, 2,0% от зайкините и 0,8 % от пчелите, а превърнати животните в ЖЕ, в едрите са 12,5% от всички животни, при положение че обработват 82% от земята (табл. 2). На 1000 da земя в едрите се падат само по 6 ЖЕ, а в дребните - 128,0 ЖЕ. Вижда се, че малкото животни в едрите стопанства у нас ни отделят от ЕС, а животните в дребните 128 ЖЕ ни изравняват с ЕС-15. **Следователно, нашите проблеми с животновъдството идват от едрите стопанства**, които като правило не отглеждат животни. Този извод се налага и от анализа на таблицата в приложение 1. Колкото по-едри са стопанствата, толкова по-малко са ЖЕ на 1000 da. Изключение от това правило правят само Дания, Люксембург, Швеция и Финландия. В ЕС-27, в групата на едрите над 1000 da се отглеждат 49 ЖЕ на 1000 da, **или 8 пъти повече от нашите едри**, а при всички стопанства са 82 ЖЕ. Наличието на дребни стопанства у нас само помага да се приближаваме към Европа по показателя за животновъдството. **Този очевиден факт, който следва от анализа на данните в двете таблици и таблицата в приложението, обаче до сега управляващите упорито отказват да видят.** Той не е видян и

от учените (консултанти на министър В. Цветанов през 2009 г.), съставители на „Програмата за приоритетите в развитието на българското земеделие в периода 2009-2013 г”.

В тази програма не са фиксирани добре и проблемите на поземлените отношения. Единственото, което е поставено като структурен проблем са милионите дребни собственици, а за земеползването и за латифундите, допринесли най-много за монокултурното земеделие нищо не е казано. А сега животновъдството, зеленчуците и плодовете са проблемните производства в нашето, отново едро земеделие. То отново е едро, защото 82% ИЗП в структури над 1000 da ни нареждат значително пред развитите страни, но ние нямаме тяхното животновъдство.

От данните в табл. 3 може да се види производството на основните хранителни продукти към 2008 г. в сравнение с предишните два периода на развитие (Д а р д ж о н о в, 1994)[9].

След неудачната аграрна реформа, вместо да се превъзмогне изоставането от Европа и другите развити държави, земеделието ни изпадна в още по-голяма криза, особено животновъдството, производството на зеленчуци и плодове. Млякото, което се произвежда сега е 64% от произвежданото през 1989 г., месото 33%, яйцата 64% и тези продукти продължават да намаляват. Зърното, което се произвежда като монокултура, едва успява да се задържи на 78% и то при значителното намаление на населението. Гроздето остава на 44%, доматиите са едва 21%, а ябълките спадат до катастрофалните 7 %.

Таблица 3

Table 3

Производство на хранителни продукти на глава от населението по периоди
Food Products per Head of Population by Periods

	1934-1939	1986-1989	2005-2008	%, 4/3
1	2	3	4	5
Население, хил./Population, thousands	6078	8948	7700	86,1
Зърнено житни, /Cereals, kg	528	895	700	78,2
Слънчоглед, /Sunflower, kg	23	47	130	276,6
Грозде, /Grapes, kg	73	95	41	43,5
Ябълки, /Apples, kg	4	46	3	7,0
Домати, Tomatoes, kg/	6	92	20	21,4
Мляко, /Milk, l	101	275	177	64,4
Месо, /Meat, kg	31	89	29	32,6
Яйца, бр./Eggs, namburs	112	307	196	63,8

Единствено слънчогледът отбелязва ръст близо три пъти. Доста печални резултати, които задължават сериозно да се замислим за необходимата реформа в земеделието?

Собствеността на земя у нас се нуждае от защита и регулация

Собствеността и ползването на земеделските земи

Макар да се смята, че възстановяването на земята е приключило, все още по различни причини част от гражданите нямат документ за собственост, водят се дела и проблемите остават. Не малко земи остават без собственици, поради трудности при делбата на имотите с много наследници, пръснати из цялата страна и извън нея. Необходимо е да се търсят опростени процедури с оглед наследниците да не загубят правото си на собственост и тези земи да не останат безстопанствени. Трябва да се намери **начин за спиране по нататъшното раздробяване на земята**, като се използва опита на страни, в които само един от наследниците може да стане собственик, а останалите се обезщетяват по определен ред.

Известно е, че значителна част от земята не се използва близо - 17 млн. да. Това са т. нар. „изоставени” земи, които достигат 38% от земеделските площи. За тези земи трябва да се намери решение за включването им в стопанска дейност. **Законът за собствеността и ползването на земеделските земи**, приет през 1991 г. се променя и допълва повече от 50 пъти и

става истинска джунгла, в която трудно могат да се оправят грамотни хора, включително и юристи. Последните промени от началото на 2009 г. и тези които се готвят сега, насърчават (или улесняват) едрите ползватели за сметка на дребните. Може да се мисли за неговата отмяна и приемане на нов закон или да се направят промени, съответстващи на стратегията за насърчаване фермерското земеделие, дребните и средните стопани да получават по-ефикасна закрила (Х р и с т о в, 2009).

Регулиране пазара на земеделски земи

В България, пазарът на земя е напълно свободен. До края на 2008 г. са продадени /купени повече от 7 млн. да земеделски земи - над 20% от ИЗП. Купуването обаче не е подчинено на определена цел, например създаването на ефективни средни фермерски фамилни стопанства, подобни на европейските. Цените също са оставени без надзор при наличието на много примери на изнудване. Не навсякъде е ясен произходът на парите за покупката. Повече от 1,5 млн. да са закупени от 12 фонда за недвижими имоти, като само 3 от тях са закупили почти 800 хил. да. Тези фондове отдават земята под аренда и заедно с крупните арендатори задушават и често рекетират дребните и средните земеделски стопани (Х р и с т о в, 2008), какъвто е случаят и в с. Сливовик, Монтанско изнесени в пресата през 2009 г.

За комасацията на раздробените ниви на дребните и средните фермери

Раздробеното ползване на земята (много ниви на различни места в землището), както

отбелязахме в началото, е главна пречка за неефективното земеделие до 1944 г. Положението с разпокъсаната собственост на земята, сега отново е както преди повече от 100 години. Събирането на разпокъсаната собственост на земята е неотложна мярка. Това не е въпрос за бъдеще време. В Стратегията трябва да се постави с цялата му сложност, включително и приемането на закон за унаследяване на земята от един наследник (както самото комасиране, така и унаследяването на земята, се нуждаят от много сериозно обсъждане и широка разяснителна работа сред собствениците).

За регулиране пазара на земята можем да ползваме богатия опит на Франция, където още през 1960 г. са създадени „Дружества за земеустройство и земеделско настаняване” САФЕР[14]. За тяхното устройство и начин на функциониране в МЗХ е депозиран подробен материал в началото на 2009 г., на който тогава никой не обърна внимание.

За арендата в земеделието

У нас, основният начин на ползване на земята е арендуването. До края на 2008 г. са сключени договори за повече от 28 млн. да, което представлява над 90% от ИЗП. През изминалите 14 години след приемането на ЗАЗ (1996) и особено след неговата поправка (1999) се отприщи стихията на крупното арендаторство, което доведе до изкривяване на поземлените отношения (Х р и с т о в, 2009). Показателно е, че не се промени закона след 1999 г., като се видяха резултатите от феодално-латифундийските структури на стопанисване и владееене на земята. Появиха се арендатори, които обработват 250-300 хил. да земя, владеят цели села (често и повече), простират се на територията на няколко области и изкупуват на безценица дребната собственост (Х р и с т о в, 2009). Години наред арендаторите еднолично се разпореждат със земята на хората. Те еднолично определят клаузите на договорите, ограбват и унижават собствениците.

Държавата съзнателно не се намесва в отношенията арендатор арендодател, което не се допуска в нито една държава на ЕС.

Поради тези причини се налагат промени в ЗАЗ, насочени към:

➤ засилване ролята на държавата като регулатор на отношенията арендатор - арендодател, чрез определяне клаузите на договора, размера на арендното заплащане в

зависимост от категорията на земята и района;

➤ заплащане на собствениците, част от субсидиите и националните доплащания;

➤ ограничаване размера на арендуваната земя и забрана за преарендуване;

➤ опростяване процедурите по сключване и регистриране на договорите;

➤ ползване опита на Франция, където наред с гореизложеното има изисквания, които **задължават арендатора да притежава квалификация, да живее в населеното място и да отглежда животни**[14].

През 2008 г. в НС и МЗХ е депозиран подробен материал за състоянието на арендните отношения. Изготвен е и проект за промени в ЗАЗ, но поради мудност на Комисията „Земеделие и гори” в НС, а може би и по други причини, неговото разглеждане е отложено.

Кои са основните, неотложни задачи?

Необходимо е да се изготви „**Стратегия за развитие на българското земеделие**” като резултат от широко обсъждане и след превъзможване на грешните увлечения към едрото земеползване, което за втори път поставя нашата икономика пред изпитание - без животни, зеленчуци и плодове. Основните въпроси, които трябва да реши Стратегията може да се формулират така:

Първо, решаване на структурните проблеми в земеделието. Проблемите са толкова остри, че не може да разчитаме само на механизмите на пазара и данъчния режим да ги поправят. Това ще стане с пълна ревизия на Закона за земята и Закона за арендата, чрез **въвеждането на ограничителни клаузи.** Например, земята, която не се стопанства за повече от определени години да се изкупува от Държавен поземлен фонд и да се предоставя под аренда или изкупуване с предимство на стопани, които отглеждат животни. Арендаторите и кооперациите, които не отглеждат животни или имат по-малко от 60 животински единици (ЖЕ) на 1000 да, да нямат право да увеличават площите си над 10 000 да, а заварените над тази граница да декларират готовност да започнат такава дейност до 5 години от публикуването на закона. В противен случай в този срок те трябва да се освободят от площите над 10 хил. да. За стопанства със осигурени 60 ЖЕ на 1000 да да няма горна граница за ползване на земя.

Второ, за организация на пазара за земеделски продукти. Към МЗХ трябва да се създаде специална **Дирекция за пазарите,**

ПРИЛОЖЕНИЕ 1 СТРУКТУРА НА ФЕРМИТЕ НАД 1ЕИЕ* В ЕС-27 КЪМ 2007 г.

(Съставена по публикации на Евростат от 2008/10)

**Supplement 1 Farm Structure above 1 EU, EC-27, 2007 (Eurostat Publications 2008/10)

Страни членки Countries members	Население, млн Population, mil	Площи, общо, хил.ха Total area, th ha	Площи, едри хил.ха Area huge, th ha	Ферми, общо, хил.бр. Total farms, th num.	Ферми едри, хил.бр / Huge farms, th num	ЖЕ общо, хил.бр, Total AU	ЖЕ едри, хил.бр, Total AU, th num.	Площи, % едри/ Area huge, %	ЖЕ на 100 ха, общо Total AU per 100 ha	ЖЕ на 100 ха, едри Total AU per 100 ha huge	Сред-но ха, общо Total average ha	Средно ха, едри Average, huge ha	ЖЕ, % в едри AU huge	ЖЕ на 1 000 души AU per 1 000 inh.	Хектара на човек ha per person
Дания Dk	5,45	2660,3	1628,0	44,4	8,2	4581,8	3008,4	61,2	172	184,8	59,9	198,5	65,7	840,7	0,488
Белгия Be	10,58	1372,6	290,6	46,1	2,0	3785,9	324,9	21,2	276	111,8	29,8	145,3	8,6	357,8	0,130
Великобрит,Uk	60,82	14756,1	10471,5	183,0	38,9	13651,4	6885,1	71,0	93	65,8	80,6	269,2	50,4	224,5	0,243
Германия De	82,31	16860,9	8852,3	348,5	32,0	17951,4	5858,3	52,5	106	66,2	48,4	276,6	32,6	218,1	0,205
Франция / Fr	63,39	27370,8	15063,3	491,1	90,4	22500,3	8528,4	55,0	82	56,6	55,7	166,6	37,9	355,0	0,432
Ирландия/ Ir	4,31	4019,0	675,6	117,9	4,5	5899,6	776,3	16,8	146,8	114,9	34,1	150,1	13,2	1368,8	0,932
Испания/ Es	44,47	23874,3	13322,4	939,5	48,8	14333,2	3352,4	55,8	60,0	25,2	25,4	273,0	23,4	322,3	0,537
Италия/ It	59,13	12451,3	3174,9	1383,3	13,0	9885,8	1871,9	25,5	79,4	59,0	9,0	244,2	18,9	167,2	0,211
Люксембург/ Lu	0,48	130,0	61,2	2,2	0,4	160,7	76,0	47,1	123,6	124,2	59,1	153,0	47,3	334,8	0,271
Австрия / At	8,30	2575,8	373,0	130,9	1,7	2459,1	60,3	14,5	95,5	16,2	19,7	219,4	2,5	296,3	0,310
Гърция/ Gr	11,17	3995,5	193,1	711,1	1,2	2612,2	71,0	4,8	65,4	36,8	5,6	160,9	2,7	233,9	0,358
Португалия/ Pt	10,60	3320,6	1940,2	181,6	5,4	1986,2	554,5	58,4	59,8	28,6	18,3	359,3	27,9	187,4	0,313
Холандия/ Nl	16,36	1914,3	300,8	76,7	2,0	6415,2	303,4	15,7	335,1	100,9	25,0	150,4	4,7	392,1	0,117
Финландия/ Fi	5,28	2285,8	461,2	66,6	3,2	1151,8	233,6	20,2	50,4	50,7	34,3	144,1	20,3	218,1	0,433
Швеция/ Se	9,11	2988,6	1537,4	57,5	7,9	1740,3	865,2	51,4	58,2	56,3	52,0	194,6	49,7	191,0	0,328
Кипър/ Cy	0,78	138,5	40,3	28,1	0,4	245,9	28,9	41,2	177,5	71,7	4,9	100,8	11,8	315,3	0,178
Полша/ Pl	38,13	13855,6	3760,0	1128,1	23,6	10742,4	2052,2	27,1	77,5	54,6	12,3	159,3	19,1	281,7	0,363
Словакия/ Sk	5,39	1889,3	1746,1	15,8	2,1	707,3	522,7	92,4	37,4	29,9	119,6	831,5	73,9	131,2	0,351
Словения/ Sl	2,01	461,4	34,0	61,5	0,1	540,3	18,9	7,4	117,1	55,6	7,5	340,0	3,5	268,8	0,230
Естония/ Ee	1,34	847,8	626,9	12,7	1,5	308,1	193,0	73,9	36,3	30,8	66,8	417,9	62,6	229,9	0,633
Латвия/ Lv	2,28	1428,8	671,2	44,4	2,2	458,4	141,3	47,0	32,1	21,1	32,2	305,1	30,8	201,1	0,627
Литва/ Lt	3,38	2134,1	1215,7	85,3	6,9	903,5	375,4	57,0	42,3	30,9	25,0	176,2	41,5	267,3	0,631
Малта/ Mt	0,41	7,2	4,5	4,1	1,1	49,0	14,5	62,5	680,6	322,2	1,8	4,1	29,6	119,5	0,018
Чехия/ Cz	10,29	3489,7	3098,3	25,9	4,3	2040,4	1446,7	88,8	58,5	46,7	134,7	720,5	70,9	198,3	0,339
Унгария/ Hu	10,07	4054,2	2762,1	140,8	6,5	2099,9	872,6	68,1	51,8	31,6	28,8	424,9	41,6	208,5	0,403
Румъния/ Ro	21,56	9498,1	4969,3	866,7	9,4	4197,0	370,9	52,3	44,2	7,5	11,0	528,6	8,8	194,7	0,441
България/ Bg	7,68	2867,1	2355,2	117,8	4,2	920,0	142,0	82,1	32,1	6,0	24,3	560,8	15,4	119,8	0,373
Общо ЕС-27	495,08	161247,7	79629,1	7311,6	321,9	132327,1	38949,0	49,4	82,1	48,9	22,1	247,4	29,4	267,3	0,326
Общо ЕС-15	391,76	120575,9	58345,5	4780,4	259,6	109114,9	32769,7	48,4	90,5	56,2	25,2	224,8	30,0	278,5	0,308
Общо ЕС-12 / Total EC-12	103,32	40671,8	21283,6	2531,2	62,3	23212,2	6179,1	52,3	57,1	29,0	16,1	341,6	26,6	224,7	0,394

*ЕИЕ=Европейска икономическа единица, **Eurostat-Statistics in focus, Farm Structure Survey in Dk - Bg 2007, от май 2008 до март 2010,

***За „едри“ са приети фермите над 1000 да

която да има основна грижа - създаването на кооперации сред стопаните производители, докато се изградят достатъчен брой за да оказват влияние на пазара, да контролира цените и ги държат в границите на допустимото. Съвместно с органите на МВР да организират

борбата срещу нерегламентираните структури, рекетиращи хилядите дребни производители на мляко, месо, плодове и зеленчуци. Успоредно с това със закон да се задължат сега съществуващите прекупвачи да бъдат регистрирани като такива и да работят само при

наличие на подписани договори със стопаните. Договорите ежегодно да се подновяват с изрично указание на цените, по които стават покупките. Мнозина ще кажат, че такива мерки са несъвместими с пазарната икономика, но още по-нетърпими са досегашните практики за принуждаване дребните производители да продават на безценица. Когато бъдат премахнати бандитските похвати при търговията в земеделието, ще може да се върнем към нормалните пазарни отношения.

Трето, за реорганизация на научната помощ за земеделието. МЗХ трябва да проведе реформа в Селскостопанска академия и научните изследвания във Висшите училища, съобразена с европейските практики, като се създадат много по-тесни връзки между учените от двете сфери за по-разумно използване на експерименталната база. Академията и Университетите да поемат задължението за подготовка на учителите в земеделските училища и в Службите за съвети в земеделието. Училищата за фермери, да бъдат към съществуващите институти и станции, където ще имат възможност за практическо обучение. Службите за съвети в земеделието да слязат на ниво община и се комплектуват с много повече и добре подготвени специалисти. Оценките за тяхната дейност и заплатите да се обвържат с нивото на работа във фермите, за които отговарят. МЗХ трябва да осигури необходимите разходи по поддържането на науката и научната помощ, защото ако тя е правилно организирана, тези разходи ще се възвърнат многократно.

Четвърто, за повишаване обема и подобряване структурата на животновъдството ще се наложи МЗХ да промени коренно политиката си за разпределянето на директните плащания на единица площ. Пълният размер да имат право да получат само тези, които имат минимума от 60 ЖЕ на 1000 da. При по-малко ЖЕ, плащането да се редуцира със съответната част, която не достига до нормата. Законът за животновъдството ще трябва да се промени така, че да стимулира фермерите да изградят сдружения за породно подобрене на животните. Асоциациите с бюрократични структури и богато платени ръководства трябва да се реорганизируют. Основният стимул за възраждането на животновъдството да се очаква от организацията на пазара за мляко, месо, яйца, който да **гарантира нормални изкупни цени**. Докато не се реши въпроса с изкупните цени, не бива да се разчита, че субсидиите ще свършат работа.

Пето, усъвършенстването на системата за стимулиране в земеделието. Тя трябва да гарантира хармоничното развитие, **защото зърното не е всичко**. Без животновъдство (без оборския тор), земеделието ще изпадне в много тежка криза и мечтите за екологично, биологично и органично земеделие ще се изпарят, а разходите за месо, мляко, зеленчуци и плодове ще стават все повече с повишаване на жизнения стандарт, когато вместо 48 kg месо, колкото консумираме през 2008 г. (от които 42% са от внос), започнем да консумираме 90 kg, когато вместо 190 kg мляко достигнем 270 kg, както е в ЕС-15 и в САЩ.

Шесто, изграждане на стройна система на браншовите организации в земеделието за постигане върховенство на общите интереси в отрасъла. Досега съществуващите браншови организации, действат много разпокъсано и схващат ролята си само да предявяват искания пред държавата. Те не поемат своята отговорност за технологичното обновяване на производството, подобряване качеството на продукцията и реализацията и на пазара. Единственото изключение тук е може би Съюзът на птицевъдите.

Липсва национална организация, обединяваща всички отраслови съюзи, която да стане основен партньор на МЗХ. Модели за такива организации могат да се заимстват от Франция, Германия, Италия, Дания и други членки на ЕС. Опитът от развита Европа ще трябва да се изучава и пренася много по-интензивно.

Изброените основни задачи, далеч не изчерпват всичко, което трябва да реши стратегията за развитие на земеделието, но акцента в тази работа ще трябва да се сложи върху използването на вековния опит на Европа и преодоляването на заблудите от миналите периоди на нашето собствено развитие. Защото заблудите се оказват по-страшни от незнанието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Г а н е в, А. (2009). Земята която ни храни (сборник от статии в периода 1990-2008) С., с. 415.
2. Д а р д ж о н о в, Т. (1994). Фермерското земеделие и проблеми на прехода към него, С., с. 116,
3. Д а р д ж о н о в, Т. (2010). Да спасим земеделието от мега структурите. В-к Стопанин, бр.3, от 22.01, с. 5.
4. К ъ н е в а, К., Т. Д а р д ж о н о в, М. М и х а й л о в (1997). Земеделската кооперация опора на частния стопанин, С., с. 48.

5. Христов, В. (2008). Собствениците на земеделски земи се нуждаят от спешна защита, в-к Стопанин, бр. 26, от 12. 06, с. 2,4.
6. Христов, В. (2009). Кой отприщи стихията... в-к Дума, бр.29.03, с.30.
7. Агростатистика към МЗХ, Бюлетин 151, октомври 2009 г., Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България (БАНСИК 2009).
8. Агростатистика към МЗХ, Бюлетин 150, август 2009 г., Селскостопанските животни в България към 1май 2009 г.
9. Агростатистика към МЗХ, Бюлетин 135, от януари 2009 г., Добиви от селскостопанските култури реколта 2008 г.
10. Агростатистика към МЗХ, Бюлетин 134, от декември 2008 г., Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2006-2007 г.
11. САПИ, Годишници от 2006, 2007, 2008, 2009 г.
12. Farm Structure Survey in Bulgaria-2007(Eurostat-Statistics in Focus-24.03.2010).
13. Ministere des Afferes Etrangeres (France) 1995. Превод на статии за селскостопанска информация, осигурени от ВДРА, С., с. 94, 12.
14. USDA, Farms, Land in Farms and Livestock Operations, 2009 Summary, February 2010.

Sight at the Bulgarian Agriculture in the XXth Century, Now and in the Future

TR. DARDJONOV

V. CHRISTOV

(Summary)

The critical analysis of the Bulgarian agriculture underdevelopment in the beginning of the past century could be explained with the fragmented land utilization. The deepening of this process during the second half of the century is due to the collective land cultivation with overconcentrated state participation, isolated from the world's

Статията е постъпила в редакцията на 14.04.2010 г.

technical progress. This brought to a crisis in the agriculture at the end of the 80 years of the past century. Unfortunately was not found a successive exit of it, the opposite the crisis deepened further on.

In the attempt to find the well motivated for qualitative labor owner, we created 450 000 farm holders upon 18 % of the ULA and the remaining 82 % of it are ruled by 3800 huge entrepreneurs and cooperatives whose analogues do exist neither in Europe nor in the USA. As a result of this violent reformation, we actually have mono culture agriculture grains and sunflower, with few animals' fruits and vegetables. The animal breeding, fruit and vegetable cultivation is carried out by the small sized farmer's group. The legislation changes during the last 10 years consolidate this way of development, which takes us away from Europe and USA. Unfortunately, there is not an integrated concept concerning the actual development. The authors support the position of the necessity of a radical change of the policy in agriculture. The state should engage more actively and competently in the creation of the land market regulators, and land renting, as well as the agricultural products' market organization through different farmer's cooperatives. The subsidies should encourage the expansion of stock-breeding and the development of well-rounded agriculture.

This will force upon changes in the acts of the land, the rent, the stock-breeding, complete reorganization of the agricultural science, the professional preparation of the farmers and their competent information supply. The branch farmers' organizations would have to accept the superiority of the national interests in agriculture and to achieve a national unity with the MAF. The money granted by the state should guarantee the development of farmers' agriculture but not the actual huge entrepreneurship. It is necessary to open a wide discussion before the working out the national strategy for development of the agriculture for to avoid and overpass the negative consequences from the past and to synchronize with the European development.

Key words: agriculture, change, development, Bulgaria